

HALK EDEBİYATI VE MİLLÎ KİMLİK

Prof. Dr. İsa Özkan *

Türk halk edebiyatı, Türk milletinin maşeri şuuru ve irfanından doğan; halkın duyuş, düşünüş ve müşterek zevkinin dil ile estetik seviyede ifadesidir. Sözlü edebiyatımızın anonim veya ferdî her ürünü gelenekte yaşama kabiliyeti, yeniliği, orijinalliği ve sanat gücüyle başlangıçtan günümüze kadar edebiyat tarihimizde kendisine bir yer açmış ve millî kimliğin ifade aracı olarak yaşayagelmiştir. Millî kimliğin en önemli unsurlarından biri kültürel kimliktir. Türk kültürel kimliğinin teşekkülünde yüzyıllar boyunca Türk milletinin kolektif şuur altında yaşayan duyuş, düşünce ve halk zevkinin yansımaları olan halk edebiyatı mühim bir rol oynamıştır. Henüz V. yüzyılda dahi Yenisey yazıtlarından Elegest'te geçen "*elim ugrınta* (ülkem vatanım uğrunda) (Elegest, 8, Aksan 2000:63)" ibaresi, ferdi düşünmekten ziyade vatan ve millet endişesini ön plana çıkaran anlayışın ifadesidir. II. Göktürk Kağanlığı döneminde Türk hakanları da milletin sosyolojik bir olgu olarak varlığının farkındadırlar. Hatta kağanlık süreci ilahî bir takdir olarak telakki edilmektedir. Meselâ Bilge Kağan "Teñri yarlıkadukın üçün özüm kutum bar üçün kagan olurtum (Tanrı buyurduğu için, kendim, talihim olduğu için tahta çıktım (Tekin, 1988:7)." derken bu hizmeti Tanrı katından gelen bir emirle, talihi yaver gittiği için yerine getirdiğini yani gücünün kaynağının semavî olduğunu belirtir. Bundan dolayı millete hizmet, samimi bir inancın yerine getirilmesidir. Miladî 735 yılında Bilge Kağan adına dikilen yazıtta "*Bodun atı küsü yok bolmazun tiyin Türük bodun üçün tün udımadım küntüz olurmadım. İnim Kültigin birle eki şad birle ölü yiti kazgantım (Milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmam. Kardeşim Kültigin ile iki şad ile birlikte ölesiye yitesiye çalıştım)* (Tekin, 1988:45)." ifadesi yer almaktadır.

Kültürel kimlik, ancak milletle birlikte canlılığını korur ve sürdürür. Millet ve onun teşkilatlanmış biçimi olan devlet ile devletin bilgili ve şuurlu yöneticileri olmadığı zaman kültürden söz etmek mümkün değildir. Kağanlık müessesesinin veya milletin birbirine yabancılaşması, kültürel iletişimin bozulmasını ve yozlaşmayı; o da beraberinde millî kimliğin ortadan kalkması sonucunu doğurur. Yine Orhun yazıtlarında Bilge Kağan; akıp giden zamana karşı milletin ebedî olarak yaşaması için ortaya koyduğu çabalarını, gerekli gördüğü hususları, düşmanlarını ve onların özelliklerini abidelerde bir bir sayar: "*Üze kök Teñri asra yagız yir kılındukta ekin ara kişi oğlu kılınmış. Kişi oğlınğa üze eçüm apam Bumın Kagan, İştemi Kagan olurmuş. Olurupan Türk bodunun ilin törisin tuta bermiş. İti birmiş. Tört bulun kop yagı ermiş. Sü*

* Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi.

sülepen tört bulundakı bodunug kop almış, kop baz kılmış. Başlıgıg yüküntürmüş tizligig sökürmiş. İlgerü Kadırkan Yıška tegi kirü Temir Kapıgka tegi koonturmuş ekin ara idi oksuz Kök Türük iti ança olurur ermiş. (Üstte mavi gök(yüzü) alтта(da) yağız yer yaratıldıgında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış. İnsan oğlunun üzerinde (de) atalarım dedelerim Bumın Kağan, İştemi Kağan (Hükümdar olarak) tahta çıkmış. Tahta çıkarak, Türk milletinin ülkesine ve yasasına sahip çıkıvermiş ve düzenleyi vermişler. Dört bucak hep düşman imiş. Ordular sevk ederek dört bucaktaki halkları hep almışlar, kendilerine bağımlı kılmışlar. Başlılara baş eğdirmiş, dizlilere diz çöktürmüşler. Doğuda Kingan Dağlarına kadar, Batıda Demir Kapı'ya kadar boylarını yerleştirmişler. (Bu iki (sınır) arasında, pek örgütsüz (ve düzensiz yaşayan) Gök Türkleri düzene sokarak öylece hükmederlermiş (Tekin, 1988: 36-37)” Milletin de kağana karşı vazifeleri bulunmaktadır. Müstebit, zalim ve bilgisiz bir hakanın devletini kaybedip milletini dağıttığı, yine cahil ve kendi değerlerinin farkında olmayan özenti içindeki bir milletin de sonunun hüsrana olduğu tarih boyunca görülmüştür. Bu bakımdan *Divanü Lügati't Türk*'te geçen “Yer basrukı tag, budhun basrukı beg (Yeri tutan dağ, milleti tutan bey) (*Divanü Lügati't-Türk*, 1939:466)” atasözü de bu düşüncüyü desteklemektedir. Dede Korkut Destanlarında “alnı açık Oğuz Beyleri ve Hanları” için ozan “varlık, zenginlik, devlet ve ikbal” anlamına gelen devlet sözünü kullanır ve “devletsiz şerrinden Allah saklasun Hanum sizi” diyerek huzurunda destan icra ettiği hana nasihatında bulunur(Ergin, 1994:74).

Türk tarihinde ve Türk devlet geleneğinde kağanların varlık sebebi daima mensubu oldukları milletleridir. Kağan millet için, millet de kağan için vardır. Dede Korkut Destanlarında, bu gerçeğin farkında olan Kazan Han'ın, eşyle evinden çıkıp nesi var nesi yok ise halka yağmalattırması bundan dolayıdır. Bilge Kağan da halkın huzur ve refahını sağlamayı görevi olarak yerine getirmek zorundadır: “(..) Kagan olurup yok çıgañ bodunug koop kubratdım çıgañ bodunug bay kıldım. Az bodunug ükünç kıldım. Tahta oturup yoksul ve fakir halkı zengin ettim. Az halkı çoğalttım (Tekin, 1988:31)”. Buradan bireyin tek başına değil ancak sosyal bir varlık olarak, kültürel kimliğini yaşatabileceği ve bunun için gerekli kültürlenme ve bilgilenme seviyesine eriştiği takdirde de bir kimliği temsil yeteneği kazanabileceği ortaya çıkmaktadır. Dürüstlük, cesaret, çalışkanlık, samimiyet ve sadakat Türk kültürel kimliğinin esasını teşkil etmektedir. Türk sözlü edebiyatında yöneticiler, yaptıkları makul olmayan işlerden dolayı sürekli eleştirilmişlerdir. Bu eleştirilerden vezirler, sadrazamlar, devletin diğer yöneticileri de payını almıştır. Hiciv şiirleri, atalar sözü, orta oyunu ile gölge oyunu bu eleştirilerin pek çok örnekleriyle doludur. Hatta Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve devletin en üst noktadaki temsilcisi olan Osmanlı padişahları dahi cuma selâmlığında “Mağrur olma padişahım, senden büyük Allah var!” denilerek halk tarafından ikaz edilir. “Ya devlet başa ya kuzgun leşe!”, yahut “Ferman padişahınsa, dağlar bizimdir!” ifadeleri, toplumsal sorumluluğun yerine getirilmesini

isteyen bunun gerçekleşmemesi halinde de ortaya çıkabilecek durumları işaret eden anlayışı halkın diliyle anlatan deyimlerdir.

Türk halk edebiyatındaki sözlü anlatım türlerinden masallar, hoşça vakit geçirtmek, eğitmek ve ahlâka dair öğüt vermek amacıyla, bilinmeyen zamanlarda, bilinmeyen olay ve kahramanların olağanüstü muhayyel maceralarını işlerler. Onları, dünya masallarından ayıran en dikkat çekici taraf, Türk masallarında daima olumlu kahramanların kazanması ve başarılı olması hususudur. Batı edebiyatlarındaki birçok masalda ve ona dayalı olarak üretilen çizgi filmlerdeki korkunç ve ürkütücü tip ve yaratıkların yer aldığı, trajik sonların bulunduğu anlatımlar ne yazık ki çocukların ruh dünyasını tahrip etmekte, kendine güvenini yitirmiş problemlili bir neslin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Türk masalları ise bir taraftan çocuk ve yetişkin kitlesinin iletişimini sağlarken, diğer yandan dinleyicilerin bilinçaltı ve hayal dünyasını besleyerek sağlıklı bir millî kimliğin teşekkülüne imkân hazırlamaktadır. Türk masalları sadece her şeyi olumlu olarak gösteren bir tür olmayıp ahlâk ve terbiye için aynı zamanda sosyal eleştiri fonksiyonuna da sahiptir. Masallardaki bazı tipler diğer sözlü anlatım türlerinde olduğu gibi olumsuz kişi ve işler ile yönetici sınıfın yanlışlarını eleştirmek için belli görevler üstlenmişlerdir. Bu tipler, bulunduğu makamı temsil etmekte acz içinde olan ve sık sık hatalar yapan padişaha karşı bile halkın hissiyatına tercüman olmakta ve reel hayatta gerçekleştiremedikleri işleri masallarda halkın kanaati olarak dile getirmektedirler. Kültürel ve sosyal statü bakımından denkliği bulunmadığı, hatta fizikî bakımdan kusurlu bir tip olduğu halde Keloğlan'ın, padişahın kızıyla evlenmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Bütün Türk dünyasında, mitolojik dönemin izleri masallarda saklanmıştır. Bu bakımdan dikkatli bir gözlemlerle Türk masal, destan ve efsanelerinde Türk inanç ve düşüncesinin tabakaları ile çeşitli dönemlerin motif ve hatıralarını bulabiliriz. Türk halk edebiyatı türlerinde işlenen dürüstlük, cesaret, fedâkarlık, aileye bağlılık gibi tema ve motifler millî kimliğin teşekkülünde önemli rol oynamaktadır. Bazı kültürler ustaca yapılmış bir hırsızlığı "açıkgözlük" olarak niteleyip olumlu bir özellik ve maharet gibi gösterirken Türk masallarında ahlâkî boyutu olmayan hiçbir davranış olumlu olarak kabul görmez.

Kültürel kimliğin din, dil, gelenek, maddî kültür unsurları gibi pek çok birleşeni bulunmaktadır. Ancak kültürün en önemli taşıyıcısı dildir. Dünyada başlangıçtan itibaren büyük insan kütleleri tarafından temel iletişim aracı olarak kullanılan diller tarih boyunca hiçbir söz varlığını, kavram veya kalıp ifadeleri başka dillerden almayan donmuş ve dışı kapalı bir yapıda olmamıştır. Siyasî, kültürel, ticarî ilişkiler, savaşlar, esirler, öğrenciler birbirine yakın veya uzak diller arasında sürekli bir ilişkinin varlığına delalet eder. Bir dil, siyasette, bilimde ve teknoloji alanında güçlü ve canlı olduğu sürece başka dillerden aldığı kelime ve kavramları kendi yapısı içinde kullanmaktan ve onu kendi dil dokusuna kazandırmaktan kaçınmamıştır. Türkçe de Arapça ve

Farsçadan aldığı, hiçbir zaman yüzde otuzu geçmeyen söz varlığını kendi yapısına uydurmuş ve kelime hazinesine katmıştır. Dilin gelişip zenginleşmesi, bir yazı ve kültür dili haline dönüşmesi; hatta dünyada yaygın ve geçerli bir bilim ve iletişim dili olması; fikir, sanat ve edebiyat sahasındaki başarıları sayesinde. Çünkü tefekkürün evi olan dil, edebiyatın da ana malzemesidir. Kendi tabii mecrasında fikir, sanat, bilim ve teknolojiyle gelişip terim ve kavramlarla zenginleşen diller uygun siyasi ortamla aynı zamanda büyük medeniyetlere de beşiklik edecek güce ulaşabilir. Asıl ve zincirleme masalların yanı sıra Türk hayvan masallarında birçok örnekte de her canlının kendi kimliğiyle var olması hususu güçlü biçimde vurgulanmaktadır. Mesela, Uygur Türklerinden derlenen “Şımarık Papağan ve Kedi Yavrusu” adlı hayvan masalı kimliğin önemine işaret eder:

“Birgün evin bahçesinde güneşlenen yavru kedinin yanına bir papağan gelip konar. Pırıl pırıl parlayan rengarenk tüylerini kabartan şımarık papağan, kedi yavrusunu küçümseyerek şöyle bir süzer. Sonra diğer hayvanların seslerini bir bir taklide başar. Önce köpek gibi havlar, sonra koyun gibi meler, daha sonra at gibi kişner. Tavuk gibi gıdıklar, horoz gibi öter. Kedi yavrusuna dönerek:

-Haydi sen de yap, der.

Olup biteni başını bir sağa, bir sola çevirerek şaşkın halde seyreden yavru kedi, önce havlamak, sonra melemek ve daha sonra da kişnemek ister; kendini zorlar, sıkır fakat her defasında ağzından ince bir “miyav”dan başka ses çıkmaz. Ancak aklına birden parlak bir fikir gelir ve şımarık papağana;

-Siz der, kendi sesinizle ötünüz.

Bütün hayvanları taklit eden papağan düşünür, ötmek ister, ama kendine ait güzel bir sesinin olmadığını farkına varır (Ehet, 1982:45).”

Destanlar, millî kimliği besleyen en önemli sözlü anlatım türüdür. Edebiyatımızdaki mitolojik anlatımlardan sonra, sözlü anlatım türleri içinde ilk basamağı destanlar teşkil eder. Tanrı'nın takdiriyle olağanüstü biçimde doğan, büyüyen ve varlığını milletin bekasına adanmış kahramanların hayatları, fedakârâne mücadeleleri ve idealleri etrafında şekillenerek, milletimizin ruh ve mana ikliminde yaşatılıp destan anlatıcılarının dilinde ve telinde hayat bulan destanlarımız, sözlü ve yazılı gelenekte işlenerek nesilden nesle günümüze kadar ulaşmıştır. Savaş, zafer, göç ve kıtlık gibi milletimizin hayatında silinmez derin izler bırakan önemli olaylar ve bu olaylarda öne çıkan kahramanların bilgeliği, cesaret ve fedakârlıkları Türk milletinin yaşadığı her coğrafyada toprağa, taşa ve mimari anıtlara sinmiş; yüz yıllarca ozanların ve ata-babalarımızın diliyle hayal ve hatıralarımızı süslemiştir. Destanlar, adetâ bir kartopu gibi geçip geldiği değişik yüzyılların önemli olay ve kahramanlarını da içine almıştır. Bu bakımdan destanlardaki tarih, sis

perdesinin ötesinden ve milletimizin vicdanından yansıyan bir şuur olarak şekillenir. Köklü ve ihtişamlı geçmişimizin ebedî levhaları olan destanlarımızla, dünyadaki milletlerin edebiyat tarihinde tartışmasız büyük bir yere sahibiz. Kahramanlıklarımız, törelerimiz, gelenek ve göreneklerimiz ile bezenmiş milletimizin efsanevî tarihleri olan destanlarımız, millî hayat bilgisini saklayan ve millî ruhu diri tutan temel kaynaklarımızdır. Geçmişî hatırlamak, günümüzü değerlendirmek ve geleceğimizi planlamak için bu kahramanların hatıralarını yad etmek, canlı tutmak ve işleyerek yeni sanat verimleriyle yarınlara taşımak zorundayız. Türk milleti, destan devri yaşamaktan, destanlarını tespite imkan bulamamıştır. Ancak mevcut destanlarımızın tam bir envanteri de yapılamamıştır. Sadece elli beş bin nüfusa sahip Altay Türklerinin doksanı aşkın destanının “**Baatırlar** (kahramanlar)” adıyla on üç cilt halinde yayımlandığını belirtirsek, Türk boylarının destanlarının sayısı hakkında bir fikir edinebiliriz. Bugün Türk devlet ve topluluklarına ait henüz yaygın olarak bilinmeyen zengin bir destan külliyyatımız bulunmaktadır. Bundan dolayı, geleceğe emanet ettiğimiz nesillerimizi, millet olma bilincini yaşatmak ve kültürel kimliği taşımak amacıyla, destanî edebiyatımızın yüzyıllar boyunca zafer, sevinç, hüznün tablolarını işleyen şiir ve nesir örneklerinden haberdar etmek gerektiğine inanıyoruz.

Azerbaycan sahasında yaygın olarak bilinen ve Behrem Nesibov’a ait olduğu belirtilen mahnı(türkü)nün,

Sevirem çemende gülü çiçeği

Gelende ilkbahar hatırla meni.

Öpsün yanağını dağlar küleyi

Sen de ey güzel yar, hatırla meni.

Bari yada sal meni, yada sal meni

Keçmiş hatirelerle hatırla meni.

Bari boylan a terlan, boylan a terlan

Keçmiş hatirelerle hatırla meni.

Fasıllar ötüşüp keçtikte zaman

Vaht olur hayatta değişir insan

Men seni unudan değılem inan

Sen de ey gözel yar hatırla meni.

Bari yada sal meni, yada sal meni

Keçmiş hatirelerle hatırla meni

Boylan a terlan, boylan a terlan

Şirin hatirelerle hatırla meni.

şeklindeki sözleri, onların millî hafızasında yer etmiş hatıraların izlerini taşımaktadır. Mahnıdaki, “**boylan**” sözü, bugünkü Türkiye Türkçesinde *etrafa bakınmak, aramak, dolaşmak*, “**terlan**” ise *bir alıcı kuş* anlamına gelmektedir. Türk lehçelerinde “boy” sözünün kavim, hikâye gibi anlamları da bulunmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu kalıp ifade bile, Oğuz yaşama biçiminden kalmış “arkaik” bir veri olarak değerlendirilebilir. Türk destan kahramanları, her zaman, tıpkı Oğuz elindeki yavuklular gibi şirin hatıralara sahip olmamaktadır. Dört tarafı düşmanla çevrildiği vakit kahramalar;

“Ben bir Köroğlu’yum dağda gezerim,

Esen ürüzgardan hile sezerim.”

şeklinde sadece sözde değil, kendi tabii ortamı içinde de Koçyiğit Köroğlu kadar dikkatli ve tetikte olmalıdır.

Yine destanlar, birer ibret levhaları olarak ecdadımızın yaşadığı acı-tatlı tecrübelerini aktarırlar. Dede Korkut Kitabı’nın mukaddemesindeki ozanın, hanın huzurdaki sözleri yüzyıllardır eskimeyen bir nasihatnamedir:

“Çalup keser öz kılıcı muhannetler çalınca çalmasa yeg. Çalabilen yigide ok ile kılıçdan bir çomak yeg. Konugu gelmeyen kara evler yıkılsa yeg. At yimiyen acı otlar bitince bitmese yig. Adam içmez acı sular sızınca sızmasa yig. Ata adını yoritmayan hoyrad oğul ata bilinden inince inmese yeg, ana rahmine düşünce düşmese yig. Ana rahmine düşünce dogmasa yig. Ata adını yorıdanda devletlü oğul yig. Yalan söz bu dünyede olınça olmasa yig. Hak size yaman getirmesün devletünüz payende olsun hanum hey (Ergin, 1994:74)!”

Oğuznamelerin, Hazar ötesi Türkmenler arasındaki anlatmalarını XVII. yüzyılda Şecere-i Terakime’de tespit etmiş olan Hive Hanı Ebu’l-Gazi Bahadır Han, bir taraftan millî birlik ve beraberliğin tesisi için pek çok sıkıntıya katlanan kahramanlardan söz ederken, diğer taraftan ihanet içinde olan tipleri de unutmamıştır. Dolayısıyla, eserde olumlu ve olumsuz tiplere yer vererek “sözel tarih”teki tezatlardan hareketle ahlakî değerler ön plana çıkarılmıştır.

Oğuz-Kara Han neslinden, Buğra Han'ın oğlu Kuzu Tekin, kırk yıl hanlık yapıp yetmiş beş yaşına gelince, yerini oğlu Arslan Han'a bırakır. Arslan Han, bir müddet sonra düşman olan Soracık ilini kendisine tâbi kılar. Suvar adlı bir çocuğu da bu ilden alır ve yurduna döner. Suvar, Arslan Han'ın elinde büyür. Akıllı, zeki, asil ve mahir bir yiğit olur. Arslan Han'ın etrafındakiler Suvar'ı çekemezler. Onun hakkında gıybet etmek için fırsat kollarlar. Han yalnızken varıp, “Suvar filan vakitte malınıza hıyanet etti. Sırrınızı halka açıkladı. Düşmandan alıp gelmişsiniz, aslına çekiyor. Biz onun yaptığı kötülüklerden hangi birini söyleyelim. En kötüsü şu ki karınız ile buluşup geziyor.” derler. Arslan Han, şikâyetle bulunan beylere: “Suvar'ı, Yenikent'e hizmete gönderdim; gelince size vereyim. Nasıl öldürüceğinizi sizler iyi bilirsiniz! Siz ava çıkın! Filan yerde geyik çok imiş. Kendim gideyim dedim; ancak dünden beri her yerim ağrıyor. Fakir fukara kış azığı alsın”, diye söyler.

Beyler, halkı da toplayıp ava gidince Han, hanımının da fikrine müracaat eder ve hasta olup yatar. Bir kaç gün sonra fenalaşır. Suvar'a ve ava giden beylere haber gönderirler. Avdan beylerin döndüğü gün Han ölür. Bütün beyler toplanırlar, Hanın canlı ve cansız tüm malını paylaşırlar. O sırada Suvar gelir. Beyler, Suvar'a, “Hanın cenazesinin ne zaman ve nerede kaldırılacağını, matem icaplarını sen iyi bilirsin. Hayatta iken zaten bütün işleri beraber yaptınız. Şimdi de sen yap.” diyerek, Hanın cenazesine gitmeyip Suvar'ı yüzüstü bırakırlar. Suvar, bu haber üzerine yerden bir taş alıp başına, göğsüne vurarak ağlar, Hanın naaşının üstüne kapanır. “Öldüğünde yanında bulunamadım bir bardak su veremedim. Hizmetine varamadım. Bundan sonra bu dünyada yaşamak bana haramdır.” diye feryat eder. Han, yerinden kalkar, Suvar'ı kucaklayıp alından öper. “Seni çekiştirenleri sınamak için böyle yapmıştım” der. Hanın ölmeyip iyileştiğini duyan herkes gelir. Kendisine ihanet eden beylere han cezalarını verir. (Özkan, 1997:61-64).

Yılların tecrübesini, birkaç kelime ve kavram ile hikmetli ve yoğun biçimde anlatan atasözleri ve deyimlerimiz; inanç tabakalarının izlerini etkili bir üslupla ifade eden efsanelerimiz; son derece dinamik bir tür olan, neşe, mizah, nükte, tezat, alay ve yerginin ince bir üslupla yapılandığı fıkralarımız; insanımızın melâl, neşe, coşku ve sevgisinin ezgilerimizle bütünleştiği türkülerimiz, alkışlarımız, kargışlarımız, ninnilerimiz, bilmecelerimiz, tekerlemelerimiz; halk edebiyatına ait bütün bu sözlü anlatım türlerimiz, Türk halkının kültürel hazinesini oluşturmakta, kimliğinin ve asabiyetinin teşekkülünde yüzyıllar boyunca mühim rol oynamaktadır. Türk düşüncesi, zevk ve heyecanı, bütünüyle bu türlere sinmiş; geçmiş ve gelecek, güzel ve çirkin, olumlu ve olumsuz yönler, dünyanın faniliği, insanlarımızın erdemleri, sözü geçen türlerle örtülü veya açık biçimde nesilden nesle itkal ettirilerek, manevî dünyamızı ve değerler sistemimizi şekillendirmiştir.

Manilerimiz, sözlü edebiyatımızın kısa ancak fevkalade işlenmiş söz incileridir. Sevgi, aşk, gurbet, hasret, taşlama, hatta hayatımızı dolduran bütün oluşlar, bu türlerle ifade edilmiştir.

Dağdan indim ben düze

At bağladım nergize

Canım verirdim

Bir çift kara göze.

Dünyasına,

Güvenme dünyasına.

Dünya benim diyenin,

Dün gittik dün yasına.

Âşık tarzı şiir, ozan-baksı geleneğinin devamı olarak uzun yıllar Türk milletinin yaşadığı coğrafyalardaki olay, toplum, kişi, eski-yeni çatışması, politika, eğitim, ekonomi gibi hemen her konudaki duygu, düşünce ve bakış açısını yansıtmıştır. İrticalî şiir söyleme konusunda kıvrak bir zekâ ve hafızaya sahip olan bu söz ve saz sanatının yetenekli temsilcileri, halk vicdanının sesini terennüm etmişlerdir. Sözü geçen temsilciler, koşma, yedekli koşma, güzelleme, taşlama, atışma, muamma, destan, türkü, dedim dedi, kız gelin muhaveresi, şeki-sicilleme, biyografik hikâye gibi pek çok türe ait örnekler sunmuşlardır. XVI. yüzyıldan sonra Anadolu, Azerbaycan ve Rumeli sahasında gelişen âşık edebiyatı aynı zamanda kimliğin oluşumunda bir yaygın eğitim kurumu fonksiyonunu yerine getirmiştir. Hudut boylarında görev yapan Öksüz Dede gibi ordu şairi olarak da şöhret kazanan bazı âşıklar fethedilen yeni toprakları ve Türklerin Kızılbaşlarını şiirlerinde dile getirmiştir:

Misali cennettir evvel baharı,	Öksüz Âşık bunu böyle dedi mi?
Açılır kırmızı gülü Tuna'nın,	İndi ovalara bastı kademi,
Öter bülbülleri leyl ü neharı	Selâmlamış Usturgon'la Budin'i,
Eser bad-ı saba yeli Tuna'nın.	Belgrad'a uğrar yolu Tuna'nın.

(Köprülü, 1962:182)

Âşık edebiyatında şöhreti Azerbaycan ve Türkmenistan'a kadar yayılan ve bütün Osmanlı coğrafyasında âşık tarzı şiirlerin en duygulu ve ince

örnekleriyle bir okul haline dönüşmüş olan Karacaoğlan, bu sahada yüz yıllardır adeta Türk kimliğini inşa etmiştir. İşlediği temalar, Türkçeyi kullanma becerisi, günümüzde dahi adına izafe edilmiş, bütün Türk yurtlarında icra edilen ezgiler Karacaoğlan'ın adını Türk edebiyatında kalıcı kılmıştır:

Dinle sana bir nasihat edeyim, İl ariftir yoklar seni,
Hatırdan gönülden geçici olma. Dağıtırlar tuzağını fendini,
Yiğidin başına bir iş gelende Alçaklarda otur gözet kendini,
Anı yad illere açıcı olma. Kati yükseklerden uçucu olma.

Mecliste arif ol, kelamı dinle, Karac'oğlan söyler sözün başarır,
İl iki söylerse sen birin söyle, Aşkın deryasını boydan aşırır.
Elinden geldikçe iyilik eyle, Seni bir mecliste hacil düşürür,
Hatıra dokunup yıkıcı olma. Kötülerle konup göçücü olma.

Âşık şiiri, son derece dinamik bir gelenek şiiridir. Dolayısıyla âşık tarzı şiire ait pek çok tür, âşıklarca beğenilip uzun yıllar örnekler verilmiş, usta malı olarak saz ve söz meclislerinde söylenmiştir. Yaşanan hayatın olumlu ve olumsuz bütün yönleri âşığın ilgi alanına girer. Sosyal değişimin gelenekle çatıştığı durumlarda âşık, halk adına taraf olur ve beğenmediği aykırı noktaları şiddetle yerer:

Acep ahir zaman oldu gaziler, Marifette kâmil olan yiğitler,
Büyük küçük birbirini beğenmez. Mağrur olmaz kendi nefsin öğütler,
Her mümin, münafık cennet arzular El içinde bilip gören şagirtler,
Tanrı nasip ettiğin beğenmez. Üstadını dahi pirin beğenmez.

Babası anası koyun güttüren, Er olmaz kalbinde tutan gümanı,
Dağ başında kavalını öttüren İsterse dolaşsın Hind ü Yemen'i,
Kazma ile başın traş ettiren, Der Katibî bizi beğenmeyeni,

Ahirkar ayak berberin beğemez. Deli gönül beğen derim beğenmez.

Ot kökü ile balta sapının eğrisi,

Yine gitmez yüreğinin ağrısı,

Sofuluk satar başı eşek uğrusu,

Âşıkların gizli sırrın beğenmez. (Köprülü, 1962:182)

Savaş hali ve yurt savunmasının gündemde olduğu durumlarda, gelenek taşıyıcı olan âşık, millî kimliğin müdafii olarak kendini vazifeli sayar. Sazını ve sözünü düşmana karşı bir silah olarak kullanır. Âşıklar, “koçaklamalı destanları”yla “kahramanlık, cesaret, Türk milletinin yüksek vasıfları, vatan toprağının kutsallığı” gibi temaları işleyerek, cepheye gitmek için eli silah tutan herkesi gazaya çağırırlar. Bu tarz şiirin en güzel örneklerinden birini, XIX. yüzyılın sonunda “Kars Destanı” adıyla 93 Harbi diye bilinen Osmanlı-Rus savaşı için söyleyen Âşık Şenlik’tir. Âşık Şenlik’in bu şiiri ordunun ve yerli halkın arasında büyük akis uyandırmış ve müstevli Rus kuvvetlerine karşı direnişte onların maneviyatını yükseltmiştir:

Ehl-i İslâm olan eşitsin bilsin,

Can sağ iken yurt vermerih' düşmana

İstenirse Uruset ne ki var gelsin,

Can sağ iken yurt vermerih' düşmana.

Kavga günü namert sapa yer arar,

Er olan göh'sünü düşmana gerer,

Cem-i ervâh biznen meydana girer,

Can sağ iken yurt vermerih' düşmana.

Gurşanın gılcı geyinin donu,

Gavga bulutları sardı her yanı,

Doğdu goç yiğidin şan alma günü,

Can sağ iken yurt vermerih' düşmana.

Hele Al'Osman'ın görmemiş zorun,

Din gayreti olan tedarik görün,

At tepin baş kesin Kazağ'ı gırın,

Can sağ iken yurt vermerih' düşmana.

Asker olan bölüh bölüh bölünür,

Sandıñız mı Gars Galesi alınır,

Boz atlar üstünde gılıç çalınır,

Can sağ iken yurt vermerih' düşmana.

(Erdener 1960:3)

Şenlik ne durursuz atları minin,

Sıyra gılıç düşman üstüne sürün,

Artacahtır şanı bu Al'Osman'ın,

Can sağ iken yurt vermerih' düşmana.

Çağdaşları ve kendisinden önceki âşıkların denediği bütün örnekleri başarıyla ortaya koyan, “yedekli koşma” konusundaki ustalığı ile tanınan Şenlik’in pek çok *bayatı* bildiği, hatta kendisinin de yeni bayatılar söylediği bilinmektedir. Sözü geçen şiir, onun şöhretini yaşadığı dönemde İstanbul'a kadar ulaştırmıştır (Erdener, 1960:3). Söz konusu savaşlar sırasında doğu cephesi komutanı olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, *Sergüzeşt-i Hayatımın Cildi Sanisi* adlı kitabında, Karslı gönüllü süvari birlikleri ve halkın ordumuza desteğinden bahsederken sözü geçen şiire de yer vermiş ve böylelikle Şenlik yazılı edebiyata da girmiştir.

Şehirleşme, teknolojinin gelişmesi, yaşama biçimindeki farklılaşma ile birlikte âşıklar ve âşık tarzı şiir de değişmeden nasibini almış, çağla kısmen uyumlu bir terkibe yönelmiştir. Geçtiğimiz yüzyılda bu şiir erbabı nadir de olsa, “yer damar damar, insan kısım kısım” şeklinde halk hayatının derin felsefesini yansıtan milliyet ve kimlik konusunda son derece duyarlı arifane örnekleri segilemiştir:

Türkü Türkler yoldaşımız, Hep beraber gelin kızlar,
Hesaba gelmez yaşımız, Bile çoşar yıldızlar,
Nerde olsa savaşımız, Koşulunca çifte sazlar,
Türkü türkü çağırırız. Türkü türkü çağırırız.

Bayramlarda düğünlerde, İler Veysel arı gibi,
Toplantılarda yığınlarda, Bülbüllerin zarı gibi,
Sıkılınca dar günlerde, Turnalar katarı gibi,
Türkü türkü çağırırız. Türkü türkü çağırırız

Su başında sulaklarda,
Türkün sesi kulaklarda,
Beşiklerde beleklerde,
Türkü türkü çağırırız, (Şatıroğlu 1974:73)

Sonuç olarak, Türk halk edebiyatı, İslamiyetten önceki dönemlerden günümüze kadar ulaşan bütün Türk yurtlarında, millî kimliğin fikir, zevk ve

sanat alanında inşasında, temsilinde ve gelecek nesillere intikalinde rol oynamıştır. Türk milleti bu edebiyatın türlerindeki olay, kahraman, tip ve motiflerle heyecanlanmış, gülmüş, düşünmüş, ağlamış veya coşmuştur. Dolayısıyla her Türk ferdi, karşılaştığı sıkıntıları kendi yarattığı edebiyatın ürünleriyle ifade edip paylaşmış, neşe ve sevincini yine bu edebiyatın türleriyle dile getirmiştir. Bu özelliğiyle halk edebiyatı; ferdî ve anonim bütün ürünlerinde duygu, zevk ve bakış açısının ifade aracı olarak Türk kimliğini yansıtan aslî ve vazgeçilmez edebiyat olarak sonsuza kadar yaşayacak ve yaşatılacaktır.

KAYNAKLAR

Âşık Veysel Şatıroğlu, *Dostlar Beni Hatırlasın*, 4. basım [Derleyen: Ümit Yaşar Oğuzcan] İstanbul 1974.

Doğan, Aksan, *En Eski Türkçe'nin İzleri*, İstanbul 2000.

Erdener, İslam, *Âşık Şenlik Divanı*, Kars 1960, Bugün Matbaası,

Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, 3. basım, Ankara 1994,

Ehet, Haşim, *Uygur Halk Masalları*, Ürümçi 1982.

Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati't-Türk I*, 1939.

Köprülü, Fuat, *Türk Saz Şairleri I*, (16-17. Asır Saz Şairleri) İstanbul 1962.

Özkan, İsa, *Bengü İzler*, Ankara 2007.

Tekin, Talat, *Orhon Abideleri*, Ankara 1988.